

ТМ	Г. XXXI	Бр. 2	Стр. 351 - 360	Ниш	април - јун	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 330.111.62(497.11)

Прегледни научни рад

Примљено: 30.10.2006.

Драган Петровић

Економски факултет

Ниш

УНАПРЕЂЕЊЕ СВОЈИНСКИХ ОДНОСА КАО ПРЕТПОСТАВКА ЕФИКАСНЕ ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ

Резиме

Крајем 2000-те године Србија је закорачила у корените друштвене и економске реформе. Основу тих реформских процеса чинили су бројни системски закони, међу којима је Закон о својинској трансформацији проглашен кључном полугом ефикасне тржишне привреде и дугорочног раста животног стандарда становништва. Данас, након шест година активног спровођења приватизације, мишљења о успе ху тог ударног транзиционог посла прилично су подељена. Неки економисти и аналитичари сматрају је успешном, док је, чини се, далеко већи број оних који учинке приватизације оспоравају, или бар релативизирају. И сама емпирија додатно подгрева овако подељена мишљења. Поред светлих примера приватизације, далеко јачи утисак оставља то што бројна приватизована предузећа не само да нису доживела најављену тржишну реинкарнацију, већ су многа од њих ушла у још дубљу кризу, а нека досегла стање потпуног незнања и агоније. Имајући то у виду, циљ овог рада је да бројне практичне проблеме новоприватизованих предузећа сагледа у светлу теоријско-методолошких дилема везаних за недовољно уређене својинске односе, непотпуну институционализацију и спецификацију својинских права.

Кључне речи: својинска права, нетранспарентне власничке форме, Поснерова теорема, Коузова теорема, опште право, римско-германско право

Увод

Пажњу најшире јавности последњих месеци прилично заокупљају бројне афере неуспешних приватизација. Уместо светле перспективе приватизованих предузећа, на друштвено-економској сцени Србије имамо велики број раскинутих уговора о продаји друштвеног капитала. Наиме, од почетка приватизације до краја 2006. године правноснажно је раскинут 151 уговор, односно око 10 одсто склопљених уговора са купцима, док је 37 раскида уговора у току. Први и најчешћи разлог за раскид уговора је неодржавање континуитета пословања и непоштовање радно правних прописа од стране купца. Следе нуплаћене купопродајне цене, односно заостале рате за куповину друштвеног капитала, непоштовање инвестиционог и социјалног програма, као и недостављање банкарских гаранција (Агенција за приватизацију).

Домаћа приватна својина, настала углавном у последњој деценији двадесетог века, такође исказује значајне организационе и функционалне "дефекте" у погледу рационалног понашања какви нису својствени приватном власништву у развијеним тржишним привредама. Довољно је површно се осврнути на приватна предузећа и радје па схватити да ту нису у потпуности реализоване све функције власништва, те да не постоји апсолутна сигурност приватне својине и ефикасна реализација припадајућих својинских права. Јер када је реч о својинским правима, јасно је да је државна заштита и гаранција суштински део њихове дефиниције; власничка права губе свој садржај и смисао у мери у којој нису организовано заштићена уз претњу казне и принуде за све случајеве њиховог нарушавања (Маџар, 2005, 23).

Зато можемо рећи да упркос томе што је на помолу задња фаза приватизације, бројни постприватизациони проблеми јесу довољан индикатор који указује да питање спецификације својинских права није изгубило на својој актуелности. У том смислу ваља подсетити да постоје различити модели институционализације и спецификације својинских права, односно више правних традиција (експерти наводе десетак – римско-германско, опште, муслиманско, кинеско, африко, а после II светског рата и социјалистичко право) у којима постоје различити третмани власничких права, као и поступци њиховог установавања.

Иницијална расподела својинских права

Као темељна детерминанта алокације ресурса, својина битно утиче на економску ефикасност, али из тога не следи да она увек и аутоматски осигурава њен висок ниво. Схватање које заступа стано-виште да различите варијанте иницијалне расподеле својинских пра-

ва нису подједнако корисне са аспекта друштва, те да *алтернативни системи својине* исказују различите трансакционе трошкове за један исти облик економске активности, у литератури је познато као *Поснерова теорема* (Hirshleifer, 1982, 3). Супротно Коузовој тези о ирелевантности иницијалне расподеле својинских права и немешању државе по том питању, "Поснерова теорема" прозива државу да из сета потенцијалних начина спецификације својинских права изабере онај који би са становишта конкретне националне привреде био оптималан. Велике заслуге у разради Поснерове теореме припадају Норту, који своју теорију државе конципира полазећи од стварања неопходних политичких услова за "усавршавање" својинских права и стимулисање континуираног привредног раста (North, 1981, 22).

Међутим, Коуз је у својим чланцима "Федерална комисија за везе" (1959) и "Проблеми друштвених трошкова" (1960) формулисао теорему о *ирелевантности иницијалне алокације компоненти својинских права*, под условом да су трансакциони трошкови једнаки нули. Оригинална поставка Коузове теореме гласи: "Прерасподела својинских права почива на тржишном механизму који максимизира вредност друштвене производње без обзира на почетно правно решење у домену спецификације својинских права" (Kouz, 1993, 142). Касније се помиње употребљена верзија која каже: "Ако су својинска права прецизно специфицирана и трансакциони трошкови равни нули¹, измене у расподели власничких права неће се негативно одразити на обим и структуру производње" (Olejnik, 1999, 140). Другим речима, првобитна расподела својинских права нема негативне, већ само позитивне економске импликације, будући да ће свако од својинских права, у коначном, бити у рукама власника способног да за њега понуди највишу цену на бази најефикаснијег коришћења датог власничког права. Са ове тачке гледишта, није битно ко је добио право управљања у првој етапи реформе власништва – радни колектив, администрација предузећа, држава или банка. Најзначајније је што то право касније добија истински најзаинтересованији власник. Ту се не улази у начин расподеле, који је за Маркса представљао суштински проблем, већ се само претпоставља да ће се власничка права мењати, делити, комбиновати и регруписавати на начин који подразумева највеће привредне добитке за привредне актере" (Секуловић, 1997, 104).

¹ Према Коузовој теорему, аутономност производње могућа је само при нултим трансакционим трошковима. Међутим, пракса показује да су трансакциони трошкови позитивни, што је знак да својински односи делују на процес производње, о чему је својевремено писао и Маркс.

Различити приступи у спецификацији својинских права

У правној и економској литератури доминира став да су економски системи развијених тржишних привреда у основи конципирани полазећи од две алтернативне правне традиције. Тако су основни обриси тржишних односа у В. Британији (и њеним колонијама) и САД конципирани на принципима "општег" или "*прецедентног*" права (common law), док су земље континенталне Европе свој економски поредак градиле руководећи се "грађанском" тј. *римско-германском* правном доктрином (civil law).²

Суштинску разлику "општег" и "грађанског права" економска теорија препознаје у другачијем поимању својинских права. Почев од Наполеоновог кодекса (1804) као изворне базе, па све до актуелних грађанских кодекса Француске, Холандије, Италије, Шпаније, Португалије и балканских земаља, право власништва је у романско-германској традицији третирано као јединствено, неограничено и недељиво. То је претпостављало "згушњавање свих права и овлашћења поводом ствари у једној особи, а која судски органи признају, санкционишу и обезбеђују" (Meiners, 1971, 101). Ради се о строго персонифицираном, индивидуалистичком концепту својине, који налаже да сноп својинских права буде строго подвојен у односу на аналогна права других субјеката. А ситуације распоређивања права влас-

² Разлике наведених правних концепција превасходно се огледају у изворима права и поступцима имплементације правних одредби и процедура. У "грађанском праву", поступак усвајања норми заснива се на методу дедукције из постојећих законских решења – устава, кодекса, закона, декрета итд. За разлику од тога, у "*општем (обичајном) праву*" кључну улогу има *прецедент*. То значи да се у актуелним предметима максимално уважавају традиција и претходна судска решења у сличним правним ситуацијама. Захваљујући таквим решењима, појединац је, на бази доказа о уредном управљању имовином, могао стећи право власништва *de facto*. Таквих случајева највише је било код пољопривредног земљишта, где је појединац на основу фактичког коришћења земљишних површина у дугом временском периоду (12-20 година) постајао и њихов формални власник, уз услов да остали субјекти нису могли доказати већу основаност својих власничких претензија. Види: James, 1989, 7-16.

Друго, поменуте правне концепције разликују се и по начину доношења судских одлука. У "грађанском праву", делатност суда можемо искључиво сагледати кроз поштовање закона; задатак суда своди се на тражење и примену правне норме која на најбољи начин одсликава спорну ситуацију. За разлику од тога, "опште право" допушта суду већу слободу деловања – суд је интерпретатор одговарајућих правних норми, али и њихов креатор. Судија је дужан да се оријентише на доношење правичне одлуке, и у процесу трагања за исправним решењем има право позивања не само на листу постојећих правних норми, већ и на субјективне критеријуме правичности. Тако се у "општем праву", кроз уважавање субјективног фактора, гради процедура индивидуализације судских одлука.

ништва на једном ресурсу између два или више субјеката сматране су изузетком и типичним остатком феудалног³ начина производње.

"Опште право" својину одређује као сноп својинских права над одређеним ресурсом, при чему се исти може налазити у власништву више лица. То значи да се спецификацијом права својине утврђује власник сваког од права, а не само један апсолутни сопственик ресурса. Дакле, уместо апсолутног својинског суверенитета имамо ситуацију да појединци постају корисници одређених, засебних својинских права (Olejník, 1999, 142).

Актуелни проблеми везани за потпуно и несметано коришћење економских ресурса иду наруку присталицама "општег права". По њиховом дубоком убеђењу, увођење принципа "дељивости" права својине допринело би заштити интереса потенцијалних инвеститора, што би имало позитиван утицај на ефикасније коришћење ресурса. Осим тога, спецификација својинских права у духу опште правне традиције далеко је еластичнија, што одговара економским субјектима у поступку закључивања и спровођења сложених уговорних форми. Типичан пример јесте уговор о закупу,⁴ који предвиђа "разбијање" снопа својинских права и делегирање дела тих права (пре свега право коришћења) закупцу. Још флексибилнија конфигурација својинских права јавља се у случају уговарања лизинга, франшизинга и осталих сложених форми економске сарадње.

На први поглед, претходно излагање о правним традицијама и основним моделима институционализације својинских права нема неке значајне релеванције у поступку приватизације друштвеног капитала српске привреде. Међутим, сама чињеница да и земље са дугом традицијом тржишне привреде и приватне својине имају извесне пропусте у домену уређења својинских односа, говори сасвим супротно. Наиме, довољно сазрела схватања о преживелости социјалистичког модела својинских односа у погледу његове недовољне мотивационе профилисаности, не би требало да замагле чињеницу да се и у развијеним тржишним привредама утемељивачи свеопште инструментализације својинских права суочавају са одређеним проблемима. У неким од њих је, захваљујући непотпуној спецификацији

³ Једна од карактеристика тог уређења је да владар делегира право коришћења земље на своје вазале.

⁴ Сматра се да је заштита интереса уговорних страна у случају закупа најпоузданија када закупцу по слову закона припадају нека од својинских права: право коришћења, право сигурности, а у неким случајевима и право располагања (ако купац има право улагања). Таквим решењем би се купац имовине учинио једним од легитимних власника за одређено временско раздобље. Са друге стране, чин поверавања имовине на управљање другом субјекту означава да је власник особама од поверења аутоматски пренео право коришћења, право сигурности, право присвајања и право располагања.

права својине, економско окружење постало изразито нестабилно, што је имало негативан утицај на пословање и очекивања привредних субјеката. У таквој ситуацији формални власник ствари често себе не доживљава власником у правом смислу речи. Он не може бити сигуран да ће друга уговорна страна испунити своја обећања, што само говори да је својински неуређен систем "мека" за ескалацију опортунизма, опструкцију, угрожавање и узурпацију права својине.

Унапређење својинских односа у Србији

Када је у питању привреда Србије, сведоци смо бројних практичних проблема у новоприватизованим предузећима. Такав развој ситуације има и своје теоријско-методолошке импликације будући да је законодавац фаворизовао западноевропске стандарде о својини, базирани на концепту максималне индивидуализације својинских овлашћења (Balcerowicz, 1986, 79). Томе треба додати и то да су у актуелним моделима приватизације заправо инкорпорирани елементи Коузове теореме у делу који се односи на беспрекорно и ефикасно функционисање система прерасподеле и регруписавања својинских права.

Без обзира на оригиналност идеја, Коузова теорија својинских права и на тој линији заговарани модели продаје друштвеног капитала могу бити предмет одређених критика. Питамо се најпре: да ли је реално очекивати прераспodelу својинских права само у корист најефикаснијих власника?⁵ Упркос неким оптимистичким очекивањима, испоставило се да процес својинске трансформације друштвених предузећа није нимало једноставан, а посебно забрињавајући јесу случајеви који се односе на деформацију власничких односа у виду стварања нетранспарентних и неформалних облика својине – "*рекомбинованог*" и "*испреплетаног*" власништва (Stark, 1996, 13-16).

"Рекомбиновано" власништво означава неподударност законски дефинисаних и реално остваривих својинских права, што се практично манифестује разводњавањем контролних, организационих и имовинских граница предузећа. "Испреплетано" власништво подразумева да поред законски утврђених носилаца управљачких права, функцију контроле пословања предузећа остварују и њени најважнији повериоци, добављачи, потрошачи итд. Настанак ових неформалних власничких токова објашњава се отежаним условима привређивања, када економски субјекти захваљујући "порозним" својинским односима изналазе могућност да по потреби активирају

⁵ Примера ради, у Русији је процес прерасподеле власништва отпочео одмах након првобитне спецификације својинских права. Резултати показују да су се акције за две-три године сконцентрисале у рукама администрације предузећа и нешто мање у поседу страних инвеститора. Види: Olejnik, 1999, 151.

прегруписавање активе и тако обезбеде консолидацију пасиве и дисперзију пословног ризика (Stark, 1996, 13).

Напред наведена логика поимања и практичне примене својинских односа свакако не стимулише оптималну алокацију ресурса у смислу класичног тржишта. Пре би се могло рећи да реализација својинских права у складу са поимањем конкретне друштвено-економске ситуације и тренутних економских интереса иде у правцу развоја корпоративног тржишта⁶, које је давних 30-тих и 40-тих година карактерисало привреде Француске, Шпаније и Португалије, а данас је јако раширена појава у Јужној Италији и земљама Југоисточне Азије.

У актуелном времену транзиције Србије, пажњу стручне и личке јавности све више заокупља питање улоге предузетника у привредном развоју, као и ширине њихових својинских овлашћења стечених у процесу приватизације. Наиме, приметно је да влада снажно нерасположење према рађајућем слоју предузетника, а који се у економским круговима проглашава једним од основних предуслова привредног опоравка. Можемо запазити да се велики број предузетника понаша у духу "дивљега" капитализма, што изазива негативна реаговања већине становништва према таквом асоцијалном остваривању егоистичких циљева. Отуда нимало не изненађује што је у очима грађана бизнис врло често еуфемизам за криминал, тржиште политичка борба мафијашких кланова, а власништво крађа. У таквим околностима, све чешће се чују и нека суштинска питања: да ли је владајући предузетнички морал, као такав, неспојив са хришћанским; значи ли то да економски развој, по природи ствари, води духовној деградацији земље? Са друге стране, представе наших грађана о својини и њеним функцијама битно одударају у односу на доминантно мишљење становништва о тим истим феноменима у развије-

⁶ Суштину корпоративног тржишта чине "неформалне мреже предузећа" базиране на личним познанствима и контактима, репутацији и угледу руководиоца, као и особеној етици "затворених" пословних односа и обичаја. Тако утемељене групације предузећа стичу завидну моћ прилагођавања приликама у окружењу, што посматрано кроз призму класичних тржишних функција не мора бити и оптимално. Иако не функционишу на принципу формалног узајамног учешћа у капиталу, припадници "мреже" међусобно координирају своје активности. Тако се проблем наплате потраживања у оквиру мреже решава кроз високо међусобно поверење и социјалне механизме регулисања међусобних односа, где се финансијски угроженим предузећима допушта одлагање измирења њихових дугова, могућност исплате у натуралном облику итд.

О практичном функционисању тржишних мрежа довољно говори то што је у периоду транзиције готово у свим земљама дошло до појаве бројних привредних удружења, производних савеза, технолошких ланаца итд. Иако се ради о неформалним облицима удруживања, неспорно је да они у тим земљама имају значајан утицај на актуелна привредна кретања.

ним тржишним привредама. Наиме, код народа на нашим просторима појам "приватно" углавном асоцира на личне ствари и предмете потрошње. У развијеним тржишним привредама, напротив, својину посматрају као оквир којим се дефинише легитимно деловање лица и могућност располагања предметима у власништву по свом нахођењу. То значи да се својина у грађанској правној култури везује за конститутивне елементе тржишног система – слободу и циљно-рационално понашање. За разлику од тога, својина се у Србији још увек третира одвојено од основних норми тржишне конституције. Отуда провејава мишљење да се свест наших људи још увек није "ослободила" дубоког социјалистичког наслеђа на пољу власничких односа.⁷ Вероватно у томе, између осталог, треба тражити разлоге што најшира јавност у Србији не прихвата олако чињеницу да новопечени власници имају широка, како они виде, неограничена својинска права у располагању и коришћењу своје имовине. Чак се прижељкује да држава битно ограничи својинска права "експлататорски настројених" приватника, како их они не би злоупотребљавали на штету радника и шире друштвене заједнице. Све указује да проблем није сам чин приватизације, већ постприватизациони период у коме власници почињу да реализују купљена својинска права.

Велика оптерећеност друштва наведеним постприватизационим проблемима указује да питање спецификације својинских права, без обзира на поодмакlost процеса приватизације, још увек није изгубило на значају. Има мишљења да треба отворити расправу о наводној супериорности западноевропских стандарда о својини, базираних на концепту максималне индивидуализације својинских овлашћења. Наша земља је, као и већина транзиционих и постраницоних привреда, ухваћена у мрежу раног колонијалног или римског права у којима је акценат на заштити власништва и стања радије него на динамици (Живковић, 2005, 40). За разлику од тога, еволуционистички приступ у економској теорији заступа гледиште о ендегеном процесу формирања система својинских права. Сматра се да је успостављање својинских права еволутивни процес у коме се кроз интеракције економских актера фаворизују они својински аранжмани који су примерени променама у окружењу. То значи да се кроз понављане интеракције економских субјеката, нова својинска права постепено уграђују у институционални поредак друштва. Због тога, вероватно, не би требало апсолутизовати својинска решења из "грађанског права", те сразмерно захтевима савременог привређивања, укључујући

⁷ Узгред буди речено, у социјалистичком законодавству није егзистирала категорија приватног власништва. Уместо ње постојала је "лична" својина над предметима потрошње, али не и над средствима за производњу.

националне и културолошке особености овдашњег становништва, применити и одредбе "општег права".

Међутим, поставља се питање како би у нашој земљи прошла идеја о *дељивости права својине* имајући у виду вишедеценијско раздвајање на државну – свачију и личну – строго индивидуализовану својину. Стога би, чини се, људима изгледало потпуно неприхватљиво, ако не и неприродно, то да нека ствар (изузев онога што остаје у државној својини), након негативног искуства са колективном својином, у неком од пословних аранжмана фактички постане власништво неколико или више субјеката (с обзиром да њима припадају нека својинска права). Отуда и мишљење да ће будуће реформске владе највећи проблем у постприватизационом периоду имати управо са искорењивањем застарелих схватања о својини, а која су резултат глорификације, али и прибојавања власничке прошлости социјализма.

Закључак

Колективни облици својине, устројени након другог светског рата у социјалистичким привредама, са модернизацијом и еманципацијом свеукупног друштвеног живота губили су своју виталност и функционалну способност. Показало се да колективно власништво није дугорочно спојиво са захтевима рационалног привређивања. У том смислу, наша земља је, као и остале социјалистичке земље, на путу стварања услова за развој тржишне економије, кренула у својинске реформе и приватизацију друштвеног капитала. Том приликом, креатори својинског поретка у актуелним моделима приватизације превасходно су уткали дух римско-германске правне традиције. Временом се испоставило да токове приватизације прате бројни проблеми, који се превасходно манифестују снажним отпором радника широким својинским овлашћењима и пратећим рестриктивним мерама нових власника. Ако се томе дода и чињеница да домаће приватно власништво, настало углавном у последњој деценији двадесетог века, није довољно спојиво са захтевима модерне тржишне културе и атрибутима рационалног привређивања, то се намеће закључак да је наступио прави тренутак за свеобухватно, прецизно и детаљно уређење својинских односа. У том смислу ваља истражити потенцијале новог "друштвеног споразума" чију би окосницу чинили уређени и мотивационо постављени својински односи, а све у светлу актуелних правних концепција и културних обележја овдашњег становништва.

Литература

- Агенција за приватизацију, [www. Priv.yu](http://www.Priv.yu)
 Balcerowicz, L., Remarks on the Concept of Ownership, *Oeconomica Polona*
 No. 1. (prevod: "Uwagi o pojeciu Wlasnosci", *Studia Filozoficzne*, No 4), 1986.

Hirshleifer, J., Evolutionary Models in Economic and Law: cooperation versus conflict strategies, *Research in Law and Economics*, University of Washington, University of Georgia, volume 4, 1982.

James, P., *Introduction to English Law*. London: Butterworths, 1989.

Meiners, R., Law of Property, Stanley Schindler editor-in-chief, *Encyclopedia International* 1971.

North, D., *Structure and Change in Economic History*, New York: W. W. Norton, 1981.

Коуз, Р., *Фирма, рынок и право*, М.: Дело, 1993.

Маџар, Љ., *Институционалне препреке индивидуалних слобода, Поједи-нац и држава*, Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, Београд, 2005.

Олејник, А., Институционална економика, Тема 4, Институт плана и институт рынка, *Вопросы экономики*, 4/1999.

Олејник, А., Институционална економика, Тема 5. Теорема Коуза и трансакционне издержки, *Вопросы экономики*, 5/99, Российская академия наук, Москва.

Секуловић, М., и други, *Макроекономија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Старк, Д., Рекомбинированная собственность и рождение восточно европейского капитализма, *Вопросы экономики*, 6/1996.

Живковић, Б., Вельовић, К., Институције и ефикасност привредних процеса, *Економика предузећа*, бр. 2, Београд, 2005

Dragan Petrović, Niš

IMPROVING PROPERTY RELATIONS AS AN ASSUMPTION OF EFFICIENT MARKET ECONOMY

Summary

In the end of 2000, Serbia has stepped into crucial social and economic reforms. The basis of these reform processes consisted of numerous system laws, the Law of property transformation being the key leverage of efficient market economy and long-term growth of living standard. Today, after six years of intensive privatization activities, the opinions about this percussive transition job are highly divided. Some economists and analysts consider it successful, while it seems a lot larger number of them derogates the privatization results. Empirical data enhances this division of opinions. Beside positive examples of privatization, the fact that many privatized companies not only did not live to see the announced market "reincarnation", but also many of them experienced even deeper crisis, hopelessness and agony, leaves a much stronger impression. Bearing this in mind, the aim of this paper is to analyze numerous practical problems of recently privatized companies in the light of theoretically-methodological dilemmas related to insufficiently arranged property relations, incomplete institutionalization and property rights specialization.

Key Words: Property Rights, Non-transparent Proprietor Forms, Posner's Theorem, Couse's Theorem, General Law, Roman-germanium Law